

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.06.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 20.06.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Temel Haklar ve Kadın Girişimciliği Ekosistemi: Kesitsel
Panel Veri AnaliziHAYRUNNİSA
ÖZDEMİRProf. Dr., Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi, Hukuk Fakültesi,
Medeni Hukuk Anabilim Dalı
hayrunnisa.ozdemir@asbu.edu.tr<https://orcid.org/0000-0003-4121-7014>FATİMA
AÇIKÖZAnkara Sosyal Bilimler
Üniversitesi
fatimakurnia.acikoz@student.asbu.edu.tr<https://orcid.org/0000-0002-1835-6887>

ÖZ

Günümüzde kadınlar, ailenin finansal durumuna kadın girişimci sıfatıyla katkıda bulunur hale gelmiştir. Bu bağlamda, kadın girişimcilik ekosisteminde, temel insan haklarından onurlu yaşam ile çalışma hakkının cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her bir birey için geçerlilik taşıması, aile iyi hali ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple, “Kadın girişimcilik ekosistemi belirleyen faktörlerden hangileri ülkenin hukuki temel haklar düzeyinde değişiklik oluşturmaktadır?” sorusundan hareketle; kadın girişimcilik ekosistemi oluşturan başat faktörlerden sosyoekonomik durum, eğitim seviyesi, çalışanın ülkedeki statüsü ve kendi işine sahip kadın sayısının; Arnavutluk, Şili, Gürcistan, Moğolistan, Fas, Pakistan, Tayland, Danimarka, Estonya, Almanya, Romanya ve Zambiya örneğinde hukuki temel insan hakları seviyesinde istatistiksel anlamda ne denli etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, kesitsel panel veri analiz yöntemlerinden sabit etki, rassal etki ve robust POLS regresyon modelleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, AB üyesi ülkelerde kişi başına düşen GSYH’nın, ülkedeki mülteci nüfusunun ve kendi işine sahip kadın sayısının artması ile temel hak seviyesinde artış meydana geldiğini kanıtlamıştır. AB üyesi olmayan ülkelerde ise kadın girişimcilik ekosistemi ile temel hak düzeyi arasındaki ilişkinin sosyoekonomik düzeye bağlı olduğu tespit edilmiştir. Çalışma, kadın girişimcilik ekosistemi geliştirmeye yönelik önerilerinin sunulması ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Aile, Avrupa Birliği, Kadın Girişimciliği, Nicel Veri, Temel İnsan Hakları

Atıf/Citation

Özdemir, H. & Açıkoğ, F. K. (2025). Temel Haklar ve Kadın Girişimciliği Ekosistemi: Kesitsel Panel Veri Analizi. YUVA Dergisi, 3(1), 34-61.

Özdemir, H. & Açıkoğ, F. K. (2025). Fundamental Rights and the Women Entrepreneurship Ecosystem: A Cross-Sectional Panel Data Analysis. Journal of YUVA, 3(1), 34-61.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

Fundamental Rights and the Women Entrepreneurship Ecosystem: A Cross-Sectional Panel Data Analysis

ABSTRACT

In today's world, women have increasingly contributed to their families' financial well-being as entrepreneurs. In this context, the recognition of the right to a dignified life and the right to work—without gender discrimination—as fundamental human rights for every individual is closely linked to family welfare. Therefore, based on the research question, “Which factors in the women's entrepreneurship ecosystem lead to changes at the level of a country's legal fundamental rights?”, the study aims to determine how key factors—such as socioeconomic status, education level, citizenship status, and the number of self-employed women—affect fundamental human rights in the sample of Albania, Chile, Georgia, Mongolia, Morocco, Pakistan, Thailand, Denmark, Estonia, Germany, Romania, and Zambia. Using cross-sectional panel data analysis methods, including fixed effects, random effects, and robust POLS regression models, the findings show that in EU countries, increases in per capita GDP, refugee population, and the number of self-employed women correlate with improvements in fundamental rights. In non-EU countries, the relationship between the women's entrepreneurship ecosystem and fundamental rights is found to be dependent on socioeconomic conditions. Hence, the study concludes with recommendations to support women's entrepreneurship ecosystems.

Keywords:

European Union, Family, Fundamental Human Rights, Quantitative Data, Women's Entrepreneurship

Giriş

Finansal anlamda aileyi, kaynak ve olanakların paylaşıldığı toplumun en küçük yapı birimi olarak nitelendiren Gittins, ailedeki rollere istinaden bahse konu kaynakların toplandığına ve olanakların dağıtıldığına değinmektedir (Gittins, 2011). Bu bağlamda aileyi kuran kadın ve erkeğin, ailedeki sosyo-ekonomik refaha katkıda bulunan birey rolü oynadığı aşîkardır. Özellikle buharlı makinenin bulunmasından sonra sanayileşen ve günümüzde küreselleşme ile gelişen dünyada, kadının iş gücüne kendi işine sahip bir birey olarak katılımının normalleştiğini dile getiren Ahrens ve arkadaşları, aile kurumundaki geçim sorumluluğunun hiyerarşik sistemdeki babaya atfen var olan bir rol olmaktan çıkıp, annenin de katkısının görünür seviyede olduğunu savunmaktadır (Ahrens vd., 2015). Ailedeki kadının artık iş hayatında bulunması ve bulunuş şeklini kendi işine sahip girişimci bir birey olarak gerçekleştirmesi, toplumsal ve evrensel bazda her insana tanınan onurlu yaşam ile ilişkilendirilmektedir. Keza, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23'üncü maddesinde cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her insanın onurlu bir şekilde çalışması garantiye alınmıştır (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948). Çalışma hakkı, temel insani haklar kapsamında olduğu gibi bu hakkı destekleyen diğer temel haklar (eşit ödenek, insani çalışma şartları, sosyal güvenceye sahip olma gibi) ile de korunmaktadır. Bir diğer ifade ile; kadının iş gücüne bir aile bireyi olarak katılması ve finansal ekosistemde girişimci olarak yer alması insani bir temel haktır.

İktisat biliminde girişimci, pazardaki tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik inovatif bir ürün veya hizmet oluşturma gayesi ile iş fikrini hayata geçiren kişi olarak tanımlanmaktadır (Shane ve Venkataraman, 2000). En temel tanımı ile kadın girişimci ise, cinsiyeti kadın olan ve finansal üretim ekosisteminde kendi işletmesine sahip, bu işletmenin yönetim, organizasyon ve karar alma mekanizmalarında söz sahibi olan girişimci olarak nitelendirilmektedir (Jamali, 2009). Bu bağlamda çalışmamızın önemi, kadının bir aile bireyi olarak ailenin sosyoekonomik durumuna katkı sağladığı varsayımı altında, finansal ekosisteme kadın girişimci sıfatı ile katılımının temel haklar ile ilişkisini aydınlatma motivasyonundan kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile araştırmanın mantığında, ailenin bir bireyi olarak kadın girişimcinin finansal ekosistemdeki varlığının, temel haklar ile yakından ilgili olduğu ve bu iki temanın birbirlerini hangi koşullar altında, ne derece ve nasıl etkilediğine dair bulgular elde etme bulunmaktadır. Bahse konu bulguları dile getirmedeki amaç ise, gelecekte aile ekonomisi konusunda yazılacak olan çalışmalara öncü ipuçları sağlamaktır. Bu kapsamda; kadın girişimciliği literatüründe yapılan çalışmalara ithafen kadın girişimcilik ekosistemini

şekillendiren başat faktörler olarak girişimci sayısı (kendi işine sahip kadın sayısı), kişinin ülkedeki statüsü (göçmenlik), bilgi sermayesi (eğitim seviyesi) ve kaynak sermayesi (kişi başına düşen GSYH) araştırmanın temel değişkenleri olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, bölgesel diplomasinin de ülkelerin finansal ekosisteminde ve hukuki temel hakların yürütülmesinde etkili olduğuna dair bulgular mevcuttur (OECD, 2020). Bu kapsamda; bahse konu çalışmamızın amacı “*Kadın girişimcilik ekosistemi belirleyen faktörlerden hangileri ülkenin hukuki temel haklar düzeyinde değişiklik oluşturmaktadır?*” araştırma sorusuna yanıt aramaktır. Bu soruyu takip eden, *İstatistiksel olarak anlamlılık mevcudiyeti belirlenen değişkenler; ülkelerin Avrupa Birliği üyesi olma durumuna göre farklı sonuçlar göstermekte midir?*” şeklindeki ikinci araştırma sorumuzdaki amaç ise bölgesel diplomasinin kadın girişimcilik ekosistemi nasıl ve ne boyutta etkilediğini tespit ederek, hukuki temel haklar ile ilişkisini anlamaktır.

Çalışmanın kapsamında AB üyesi ülkeler (Danimarka, Estonya, Almanya ve Romanya) ve AB üyesi olmayan ülkeler (Arnavutluk, Şili, Gürcistan, Moğolistan, Fas, Pakistan, Tayland ve Zambia) örneklem olarak seçilmiş olup, toplanan verilerin analizinde kesitsel panel veri analiz modellerinden sabit etki, rassal etki ve robust POLS kullanılmıştır. Analizlerin sonucunda; kadın girişimcilik ekosisteminin başat etkenlerinden sosyoekonomik durum, kendi işine sahip kadın sayısı ve eğitim düzeyinin, ülkelerdeki temel hak seviyesini istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Bölgesel diplomasinin etkeni olarak araştırılan AB üyeliğinin de, ülkelerdeki temel haklar ve kadın girişimciliği ekosistemi ilişkisinde istatistiksel olarak anlamlı etki sahibi olduğu belirlenmiştir. Çalışma, kadın girişimcilik ekosisteminde hukuki temel hakların nasıl geliştirilebileceğine dair öneriler ile sonlandırılmıştır.

1. Aile, Kadın Girişimciliğindeki Başat Faktörler ve Temel Haklar Arasındaki İlişki

Kadın girişimci, çoğunlukla kadın girişimcilik ekosisteminde kendi işinin sahibi olan birey olarak, genellikle ekonomik güçlenme ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Bahse konu ekonomik güçlenmenin temelinde; kadın yöneticilerin iş ortamında verimli çalışmayı sağlaması ve bu durumun şirketteki finansal performansı olumlu olarak etkilemesi (Orozco vd., 2024) ve kadınların karar verme süreçlerindeki dinamizminin, yüksek çalışma motivasyonu ile birleşmesi sonucu işletmelerde tutarlılığın ve sürdürülebilirliğin artması (Kabeer, 1999) bulunmaktadır. Kadın girişimcilerin varlığı, yalnızca bireysel ekonomik güçlenme ile sınırlı kalmayıp, aile ekonomisi üzerinde de olumlu etkiler yaratmaktadır. Kadınların ana idareci

olduğu aile işletmelerinde verimliliğin arttığı, kadınlarla beraber çalışan eşin iş ortamında daha uyumlu davranışlar sergilediğini ve bu davranışların evdeki bireyler arası dayanışmayı da geliştirdiğini dile getiren Powell ve Eddleston, bahse konu durumun sayesinde kadının iş hayatına eşi ile aynı temellerde katılması sayesinde eşler arası iletişimin güçlendiğini açıklamaktadır (Powell ve Eddleston, 2013). Bununla birlikte, kadın girişimcinin kurduğu işletmenin aile işletmesi olarak işlevsellik gösterdiği durumlarda, kadının işinde gerçekleştirdiği görevlerden duyduğu başarının aile için sarf edilen katkı ile özdeşleşerek, annenin aile içindeki rolü ile ilişkilendirilen bakım sağlama duygusunu pekiştirdiği bilinmektedir (Poza ve Messer, 2001). Bahsi geçen bakım sağlama duygusu, yalnızca ailedeki çocukların günlük ihtiyaçlarının karşılanması ile sınırlı kalmayıp, söz konusu anne kendi işinde çalışan kadın olduğunda bil-yap (*know-how*) eğitim modelini destekleyerek çocuklara mesleki eğitim bilgisi de kazandırmaktadır (Dumas, 1992). Bu bağlamda, kadın girişimcilik ekosisteminin aile içi ilişkiler ve roller arasında iyileştirici rol üstelendiği literatürde kanıtlanmıştır.

Ancak kadın girişimcilerin, finansal ekosisteme katılımında çeşitli zorluklarla karşılaştıkları da bilinmektedir. Dünyadaki birçok ülkede halihazırda mevcut olan cinsiyet ayrımı gerçekliği, iş hayatına bir diğer ifade ile; finansal ekosisteme de yansımaktadır. Burada bahse konu cinsiyet ayrımcılığı, kadın ve erkeğin aile kurumundaki rol dağılımına ithafen kullanılmıştır. Hiyerarşik değerler sistemine (babanın ailedeki otorite odağı olarak kabul edildiği aile yapısı) sahip olan bir aileden, erkek bireylerin finansal açıdan kadın bireylere kıyasla daha yüksek bilgi-beceri ve emek sermayesine sahip olduğuna inanılmaktadır (Ahrens vd., 2015). Bu düşünce sistemine sahip olan ülkelerin finansal ekosisteminde kadın girişimciliğinin payının düşük olduğuna değinen Overbeke vd., aile işletmelerinde erkeklerin işletme sahibi olup kadınların (sarf edilen emek sermayesi fark etmeksizin) çalışmalarına rağmen kendi işine sahip kadın statüsüne erişemediğini vurgulamaktadır (Overbeke vd., 2013). Bu bağlamda, bir ülkede mevcut olan aile yapısının o ülkedeki finansal ekosistemi etkilediği anlaşılmaktadır. Örneğin, Farber ve Klein, Avrupa ülkelerinden oluşan bir örneklemede yaptıkları çalışmada, kurucusu kadın olan startup'ların (yeni fikirler ile kurulan küçük işletmelerin) erkek girişimcilere kıyasla daha az fon alabildiklerini tespit etmiştir (Farber ve Klein, 2021). Reuters ise, kadın girişimciliğinin desteklenmediği toplumlarda, kadınların fikri ve finansal mülkiyete erişimlerinin yanı sıra iş odaklı sosyal ağ sermayelerine erişimlerinin kısıtlandığını vurgulamaktadır (Reuters, 2024). Bu durumda, kadın girişimciliği destekleme

politikalarının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, kadın girişimcilik ekosistemi üzerinde ülkelerin kurumsal yapılarının ve uyguladıkları aile politikalarının da önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Boudreaux ve Nikolaev (2018), toplumsal boyutta aile içi cinsiyet eşitliğinin kurumsal bazlı entegrasyonunu sağlayabilen ülkelere kadın girişimcilik oranının, diğer ülkelere kıyasla daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Keza, kadın girişimciliğinin desteklenmesi için ülkelerin uygulayabileceği doğum izni, kreş ve okul öncesi bakım desteği, çocuk dostu işyeri politikaları, esnek veya yarı zamanlı çalışma gibi uygulamalar, kadınların iş hayatına katılımını artırmakta ve girişimcilik ekosistemine katılımını kolaylaştırmaktadır (International Labour Organization [ILO], 2020). Kadın girişimcilerin ekonomiye katkı sağlayan bireyler olduğu düşünüldüğünde, iş hukuku kapsamında kadınlara yönelik kolaylaştırıcı politikaların uygulanması, yalnızca kadın girişimcilik ekosisteminin gelişimini desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda temel haklar bazında da ilerlemeye katkı sağlamaktadır. Sonuçta hukuki temel haklar, kişinin hayatını onurlu bir biçimde geçirmesi için gereken insani haklardır (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948). Temel hakların dayandığı ilkeler eşitlik, adalet, iş güvenliği ve sosyal güvenlik, eşit ücrete tâbi tutulma ve insani çalışma koşullarına sahip olmaktır. Bu bağlamda; hukuki temel hak ilkeleri herhangi bir yapılmaksızın tüm insanları içeren kapsayıcılığa sahiptir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 23. maddesinin üçüncü fıkrasında yer verilen “*Çalışan herkesin, kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayacak düzeyde, adil ve elverişli ücretlendirilmeye hakkı vardır; bu, gerekirse, başka toplumsal korunma yollarıyla desteklenmelidir*” ifadesinde çalışanın cinsiyetine, ırkına, dinine ve diline dair herhangi bir kısıtlayıcı ibare bulunmamaktadır (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948). Bahse konu maddeden anlaşılabileceği üzere; çalışan her bir bireyin adil şekilde fırsat ve yükümlülöklere tâbi tutulması temel haklar kapsamında öncelenmektedir. Lakin, vurgulanması gerekir ki; bahsedilen maddede gerektiğinde toplumsal koruma yollarının belirlenmesi ile kişinin iş hayatında karşılaşılabileceği zorlukların hafifletilmesi veya giderilmesi, aile temelli iş politikalarının hazırlanmasına temel haklar düzeyinde zemin hazırlamaktadır. Bir diğer ifade ile, ailenin bir bireyi olarak kadının, iş hayatındaki varoluşunun ancak toplumsal faydanın devamlılığı ile (ailenin iyi halinin öncelenmesi ve korunması ile) sağlanabileceğinin bilinci İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde mevcuttur.

Kadın girişimcilik ekosisteminin gelişiminde göç olduğunda ise, göçmen ve sığınmacı kadınların girişimcilik ekosistemine katılımı, hem fırsatlar hem de zorluklar barındırmaktadır. Göçmen kadınlar, genellikle kendi ülkelerinde karşılaştıkları sosyal ve ekonomik kısıtlamalardan kurtulmak için iltica ülkelerinde girişimcilik faaliyetlerine yönelmektedir. Bu kısıtlamalar, özellikle can güvenliğini tehdit eden savaş gibi koşullarda meydana gelmektedir. Savaş koşullarında aile birliğinin bozulması ile birlikte, ailedeki ekonomik geçim sorumluluğun babadan anneye geçmesi iltica ülkelerindeki göçmen temelli kadın girişimciliğini arttırmaktadır (Gadomska-Lila ve Ścibior-Butrym, 2023). Ancak, göçmen kadınların yeni bir ülkede iş kurma süreci, dil bariyerleri, kültürel farklılıklar ve yasal düzenlemeler gibi engellerle sınırlı hale gelmektedir (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2022). Bu bağlamda, göçmen entegrasyonunun yüksek olduğu ve aile temelli hak politikalarının yürütüldüğü toplumlardaki kadın girişimcilik ekosistemine katılım ile diğer ülkeler arasında farklılıklar oluşmaktadır. Bu sebeple Brieger ve Gielnik (2021), kadınların iltica ülkelerinde kendi işletmesine sahip girişimci olarak ekonomiye katılmasının yalnızca bahse konu ülkedeki sosyoekonomik durumu kaldırmakla kalmayıp aile temelli toplumsal entegrasyona da olumlu etkide bulunacağını savunmaktadır. Öte yandan, özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip göçmen kadınların bilgi ve becerilerini girişimcilik yoluyla değerlendirebildiklerine ve ekonomik güçlenme sağlayabildiklerine dair deliller sunan Betts ve arkadaşları eğitimin ayrıca, bireylerin girişimcilik için gerekli olan bilgi ve becerilerini artırarak, iş kurma ve yönetme süreçlerini kolaylaştırdığına değinmektedir (Betts vd., 2017). Bu bağlamda, eğitilmiş kadınların, finansal yönetim, iş planlaması ve yenilikçi fikir üretme gibi girişimcilik ekosistemine ilişkin alanlarda daha başarılı oldukları bilinmektedir (World Bank, 2023). Ancak, gelişmekte olan ülkelerde kadınların eğitim düzeyinin düşük olması, girişimcilik ekosistemine katılımlarını sınırlamaktadır (UNESCO, 2021). Eğitim seviyesi düşük kadınların girişimcilik faaliyetleri genellikle küçük ölçekli ve geleneksel iş kollarında yoğunlaşırken, eğitim düzeyi yüksek kadınlar daha yenilikçi ve büyüme potansiyeli yüksek işlere yönelebilmektedir.

Kadın girişimciliği üzerindeki bir diğer önemli faktör ise sosyoekonomik durumdur. Kadınların girişimcilik faaliyetlerine başlaması için gerekli finansal kaynaklara ve sosyal ağlara erişimi, büyük ölçüde içinde bulundukları sosyoekonomik koşullara bağlıdır. Düşük gelir seviyesine sahip kadınlar, genellikle iş kurma maliyetlerini karşılamakta zorlanmakta, aile içi finansal katkıda sıkıntı yaşamakta ve geleneksel kredi kanallarına erişimde sorunlar yaşamaktadır (OECD, 2021). Mikro kredi programları, düşük gelirli kadınların girişimcilik faaliyetlerine katılımını artırmada etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Grameen

Bankası'nın mikro finans programları, kırsal kesimde yaşayan kadınların küçük ölçekli işletmeler kurarak ekonomik bağımsızlık kazanmalarına olanak sağlamıştır (Yunus, 2007). Bununla birlikte; sosyoekonomik durumun girişimcilik üzerindeki etkisi, yalnızca finansal kaynaklarla sınırlı kalmamaktadır. Kadın girişimciler, aynı zamanda sosyal ağlara ve mentorluk programlarına erişimde de dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır. Sosyal ağlar, kadınların iş dünyasında bilgi paylaşımı, işbirlikleri ve pazarlama gibi konularda destek almalarını sağlarken, bu ağlardan yoksun kalan kadın girişimcilerin işlerini büyütme şansı azalmaktadır (Forbes, 2023). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kadınların sosyal sermayeye erişimi, toplumsal normlar, aile yapısı ve kültürel kısıtlamalar nedeniyle sınırlı kalmaktadır.

Sonuç olarak; aile, temel haklar ve kadın girişimciliği literatürleri göstermektedir ki cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her bir bireyin çalışma hürriyeti bulunmaktadır ve bu hürriyet, uluslararası kanunlarca koruma altına alınmıştır. Kadının iş yaşamında yerinin olması aile kurumundaki dayanışmayı, sosyoekonomik durumu ve mesleğe dayalı nesiller arası bilgi aktarımını güçlendireceği aşıkardır. Bu bağlamda, kadın girişimcilik ekosisteminin genişlemesi hem ailelerin güçlenmesi ile toplumun kalkınmasına hem de hukuki temel haklar kapsamında bulunan çalışma hakkının uygulanabilirliğinin fiili olarak arttırılması ile ortak temel haklar seviyesinde yükselişe sebep olacaktır. Bu kapsamda, kadın girişimciliğini oluşturan başat faktörler ile temel haklar seviyesi arasındaki ilişkinin aydınlatılmasının aile literatürüne gelecek araştırmalar için ön ayak işlevi görmesi kaçınılmazdır.

2. Araştırma Sorusu ve Kadın Girişimciliğinin Hukuki Temel Haklara Etkisine Dair Hipotezler

Makalede ilk olarak hukuki temel hakların, ülkede mevcut olan kendi işinin sahibi kadın sayısı ile ilgili muhtemel ilişkisi; ülkeye iltica eden mülteci miktarı, ülkenin ortalama eğitim görme süresi ve kişi başına düşen GSYH faktörleri göz önünde bulundurularak açıklanmıştır. Bu bağlamda, ilgili literatür ışığında makalenin ilk araştırma sorusu “*Kadın girişimcilik ekosistemini belirleyen; ülkede faaliyet gösteren kendi işinin sahibi kadın girişimci sayısı, ülkeye iltica eden mülteci sayısı, ülkenin ortalama eğitim görme süresi ve kişi başına düşen GSYH faktörlerinden hangileri istatistiksel olarak anlamlı şekilde bahse konu ülkenin hukuki temel haklar düzeyinde değişiklik oluşturmaktadır?*” şeklinde tasarlanmıştır. Örneklemi oluşturan ülkelerde bölgesel diplomasiye dayalı etkenlerin kadın girişimcilik ile hukuki temel haklar düzeyi arasındaki ilişkiyi etkileme potansiyeli göz önünde bulundurularak da ikinci araştırma sorusu olan “*İstatistiksel olarak anlamlılık mevcudiyeti belirlenen değişkenler;*

ülkelerin Avrupa Birliği üyesi olma durumuna göre farklı sonuçlar göstermekte midir?” sorusu araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında bulunan her iki sorunun cevabına erişebilmek adına kesitsel panel veri analiz modelleri nicel araştırma yöntemleri olarak kullanılmaya uygun görülmüştür. Sözü edilen araştırma sorularında bağımlı değişken (ülkelerin yıllara göre hukuki temel haklar puanı) ile bağımsız değişkenler (ülkelerin ortalama eğitim görme süresi, ülkelerde kişi başına düşen GSYH ve mevcut kendi işine sahip kadın girişimci sayısı) arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine göre açıklanacak olup, bahse konu ilişkinin yönü (doğru veya ters orantı) ve boyutu elde analizlerde elde edilen katsayılarca belirlenecektir. Bölgesel diplomasının temel hukuki haklar düzeyi ile kadın girişimcilik ekosistemine etkisi ise, örneklemdaki ülkelerin AB üyesi ve AB üyesi olmayan ülkeler olarak iki gruba ayrılması ile tespit edilecektir. Sözü edilen iki grup arasındaki muhtemel mevcut farkların tespiti, grupsal analiz çıktılarının istatistiksel olarak karşılaştırılması ile sağlanacaktır. Bu bağlamda araştırma sorularının test edilebilmesi için belirlenen hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

Hipotez 1: Faaliyet gösteren kendi işinin sahibi kadın girişimci sayısı, ülkelerin temel hukuki haklar seviyesinin yükselmesinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 2: Ülkelere iltica eden mülteci sayısı, ülkelerin temel hukuki haklar seviyesinin yükselmesinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 3: Ortalama eğitim görme süresi, ülkelerin temel hukuki haklar seviyesinin yükselmesinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 4: Kişi başına düşen GSYH, ülkelerin temel hukuki haklar seviyesinin yükselmesinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 5: Bölgesel diplomasının mevcudiyetine göre (AB üyeliği); faaliyet gösteren kendi işinin sahibi kadın girişimci sayısı, ülkelere iltica eden mülteci sayısı, ortalama eğitim görme süresi ve kişi başına düşen GSYH değişkenlerinin ülkelerin temel hukuki haklar seviyesinde oluşturacağı etkiler farklı yönde ve boyutta gerçekleşmektedir.

Araştırma sorularının kapsamlı değerlendirilebilmesi adına test edilmesi için belirlenen bu beş hipotez sonunda örneklemdaki ülkelerin hukuki temel hak düzeyleri ile kadın girişimcilik ekosisteminde önemli rolü olan dört etken arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Son soru, kadın girişimcilik ekosistemindeki değişimin, bölgesel bazlı

muhtemel bir etkinin mevcudiyeti durumunda hukuki temel hak seviyesindeki yansımalarını gözlemlemek adına eklenmiştir.

3. Veri ve Panel Veri Regresyon Analizi Modelleri

Hukuki temel hakların gelişmesinde kadın girişimcilik ekosisteminde başat rolü süren eğitim düzeyi, ekonomik gelişmişlik, dış emek sermayesi ve kadınların kendi işine sahip olma durumu faktörlerinin etkilerini ölçmek amacı ile gerçekleştirilen bu çalışmada; kesitsel panel veri regresyon analiz modellerinden sabit etki, rassal etki ve robust havuzlaştırılmış sıradan en küçük kareler (Robust POLS) kullanılmıştır. Ülkelerine göre; eğitim düzeyini temsil eden indikatör olarak ortalama eğitim yılı, ekonomik gelişmişliği temsilen kişi başına düşen yıllık GSYH, dış emek sermayesini ölçmek adına iltica ülkesine göre kümüle toplam mülteci sayısı ve kadınların ekonomiye girişimci katılımına ithafen de kendi işine sahip olan kadın sayısı alınmıştır.

3.1. Verinin Özellikleri ve Kaynakları

Araştırmanın veri seti; Arnavutluk, Şili, Gürcistan, Moğolistan, Fas, Pakistan, Tayland, Zambiya, Danimarka, Estonya, Almanya ve Romanya olmak üzere 12 ülkeden toplanan ve 2014-2022 yılları arasındaki 9 yıllık süreyi kapsayan kesitsel panel veri seti olarak tasarlanmıştır. Bahse konu veri setinde; bağımlı değişken olarak yıllara göre hukuki temel haklar seviyesi puanı ($0 = \text{en düşük}$, $1 = \text{en yüksek}$), bağımsız değişkenler olarak kendi işine sahip kadın sayısı (*yıllık kümülatif toplam kişi sayısı*), iltica ülkesine veya bölgesine göre mülteci nüfusu (*yıllık kümülatif toplam kişi sayısı*), yıllara göre ülkedeki ortalama eğitim süresi (*yıl*) ve yıllara göre kişi başına düşen GSYH (*2015 sabit USD kuru*), kukla değişken olarak ise AB üyeliği mevcudiyeti ($0 = \text{AB üyesi değil}$, $1 = \text{AB üyesi}$) kullanılmıştır.

Bahse konu değişkenler; Dünya Bankası (kendi işine sahip kadın sayısı, iltica ülkesine göre mülteci nüfusu ve kişi başı GYSH), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (ortalama eğitim süresi) ve Dünya Adalet Projesi (The World Justice Project, WJP) Hukukun Üstünlüğü Endeksi (temel haklar puanı) kaynaklarından derlenmiştir. Dünya Bankası, kendi işine sahip kadın sayısını (number of female business owners) takvim yılında yeni tescil edilen bir limited şirketin en az bir hissesine sahip olan kadın sayısı olarak tanımlamaktadır (World Bank, 2022). Hukukun Üstünlüğü Endeksi'ndeki temel haklar puanının kapsamında eşit muamele ve ayrımcılığın olmaması, kişinin yaşam ve güvenlik hakkının garanti altına alınmış olması, yasaların usulünce uygulanması/yürütülmesi ve sanığın haklarının gözetilmesi, görüş ve ifade özgürlüğü teminatı, din ve inanç özgürlüğü teminatı, gizli yaşama saygı duyulması, sivil toplum

4. Kesitsel Panel Veri Regresyon Analizlerinden Elde Edilen Ampirik Sonuçlar

“Kadın girişimcilik ekosistemini belirleyen; ülkede faaliyet gösteren kendi işinin sahibi kadın girişimci sayısı, ülkeye iltica eden mültecisi sayısı, ülkenin ortalama eğitim görme süresi ve kişi başına düşen GSYH faktörlerinden hangileri istatistiksel olarak anlamlı şekilde bahse konu ülkenin hukuki temel haklar düzeyinde değişiklik oluşturmaktadır?” ve “İstatistiksel olarak anlamlılık mevcudiyeti belirlenen değişkenler; ülkelerin Avrupa Birliği yesi olma durumuna göre farklı sonuçlar göstermekte midir?” araştırma sorularını yanıtlamak ve belirlenen hipotezleri test etmek amacı ile gerçekleştirilmiş olan Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal etki regresyon analizlerinin anlamlandırılmış çıktılarına bu kısımda yer verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Dahil Edilen Bütün Ülkelerin Panel Veri Analiz Sonuçları¹

Değişkenler	(1) Robust POLS	(2) Sabit Etki	(3) Rassal Etki
Kendi İşine Sahip Kadın Sayısı	-0.103 (0.128)	-0.0454 (0.441)	-0.118 (0.189)
İltica Ülkesine Göre Mülteci Nüfusu	-0.0229 (0.0495)	-0.0168 (0.0633)	-0.0369 (0.0383)
Ortalama Eğitim Görme Süresi	0.211** (0.0825)	-0.927 (1.234)	0.168 (0.136)
Kişi Başı GSYH	0.390*** (0.0743)	0.461 (0.878)	0.419*** (0.126)
2015.year	0.000747 (0.0282)	0.0119 (0.0116)	0.00134 (0.00831)
2016.year	0.00219 (0.0286)	0.0260 (0.0220)	0.00342 (0.0121)
2017.year	-0.255* (0.132)	-0.229 (0.143)	-0.253* (0.142)
2018.year	0.742*** (0.133)	0.774*** (0.144)	0.744*** (0.143)
2019.year	-0.0107 (0.0283)	0.0160 (0.0255)	-0.00900 (0.00921)
2020.year	-0.0138 (0.0281)	0.0132 (0.0223)	-0.0119 (0.00857)
2021.year	-0.0179 (0.0311)	0.00392 (0.0502)	-0.0154 (0.0159)
2022.year	-0.0219 (0.0312)	0.000224 (0.0465)	-0.0191 (0.0126)
Sabit Değer	0.457*** (0.0396)	1.069* (0.494)	0.479*** (0.0515)
Gözlem	108	108	108
R-squared	0.680	0.672	
Örneklem Boyutu (Ülke)	12	12	12

¹ Robust standart hatalar parantez içinde belirtilmiştir. Analize dahil edilen ülke setinde Arnavutluk, Şili, Gürcistan, Moğolistan, Fas, Pakistan, Tayland, Danimarka, Estonya, Almanya, Romanya ve Zambiya bulunmaktadır. Bahse konu verilerde uygulanan artık veri teşhisleri; panel veri setinde uygulanacak olan Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal etki regresyon analizlerini etkileyecek seviyede heteroskedastisite, otokorelasyon ve varyans enflasyonu bulunmadığını işaret etmektedir. Sargan-Hansen testinin sonuçlarına göre Rassal Etki analiz sonuçları, Sabit Etki sonuçlarından daha tutarlı ve verimlidir ($Chi - sq_4=3.836, p > 0.05$).

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Temel hukuki haklar seviyesi üzerinde kadın girişimcilik ekosistemini şekillendiren başat değişkenlerin bölgesel diplomasi faktöründen etkilenmediği varsayımı altında, örneklemin tamamında Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal Etki analizleri düzenlenmiştir (*bkz. Tablo 1*). Analizlere uygulanan Sargan-Hansen testinin sonuçlarına göre; Rassal Etki regresyon sonuçları Sabit Etki sonuçlarına kıyasla daha verimli sonuçlar vermekte olup ($Chi - sq_4=3.836, p > 0.05$), Robust POLS ile Rassal Etki sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. İstatistiksel bağlamda, Robust POLS analizinin bahse gözlemlerin kendi içerisindeki farklılıkları göz ardı ederek daha homojen dağıldığını varsaymasından ötürü; Robust POLS sonuçları dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu kapsamda, Robust POLS analiz çıktıları göstermektedir ki, AB üyeliğinin mevcudiyetinin etkisiz faktör olarak kabul edildiği durumda; kadın ekosistemini belirleyen değişkenlerden yalnızca ülkelerin ortalama eğitim görme süresi ($p < 0.05$) ile kişi başına düşen GSYH ($p < 0.01$) temel hukuki haklar seviyesinde istatistiksel anlamda bir etkiye sahiptir. Ortalama eğitim süresindeki 0.211 birimlik bir artış, temel haklar seviyesinin de 1 birim artmasına sebep olmaktadır. Benzer şekilde; kişi başı GSYH'daki 0.39 birimlik artış, temel haklar seviyesinde 1 birimlik artış oluşturmaktadır. Zamansal değişim ve muhtemel istatistiki şokları ölçmesi adına eklenen yıl kukla değişkenleri, 2018 yılında temel hukuki haklar seviyesindeki 1 birimlik artışın 0.724 birimlik kısmının 2018 yılına özel ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.01$) şekilde gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

Tablo 2. Örneklemdaki Avrupa Birliği Üyesi Olmayan Ülkelerin Panel Veri Analiz Sonuçları²

Değişkenler	(1) Robust POLS	(2) Sabit Etki	(3) Rassal Etki
Kendi İşine Sahip Kadın Sayısı	-0.417** (0.172)	-0.327 (0.611)	-0.412*** (0.0486)
İltica Ülkesine Göre Mülteci Nüfusu	-0.0276 (0.0750)	-1.144 (0.630)	-0.0429 (0.0533)
Ortalama Eğitim Görme Süresi	0.0447 (0.113)	-0.752 (1.293)	0.0313 (0.182)
Kişi Başı GSYH	2.339*** (0.562)	-7.332 (6.098)	2.307*** (0.412)
2015.year	-0.00300 (0.0540)	0.0203 (0.0129)	-0.00282 (0.0142)
2016.year	0.00328 (0.0510)	0.0306 (0.0282)	0.00339 (0.0229)
2017.year	-0.251 (0.154)	-0.199 (0.170)	-0.250 (0.192)
2018.year	0.744*** (0.158)	0.831*** (0.162)	0.744*** (0.197)
2019.year	-0.00890 (0.0490)	0.0831 (0.0515)	-0.00857 (0.0231)
2020.year	-0.00507 (0.0483)	0.0341 (0.0319)	-0.00495 (0.0309)
2021.year	0.0103 (0.0580)	0.101 (0.101)	0.0102 (0.0259)
2022.year	-0.0144 (0.0519)	0.126 (0.0953)	-0.0139 (0.0270)
Sabit Değer	0.468*** (0.0582)	1.441** (0.483)	0.476*** (0.0778)
Gözlem	72	72	72
R-squared	0.689	0.680	
Örnekleme Boyutu (Ülke)	8	8	8

² Robust standart hatalar parantez içinde belirtilmiştir. Analize dahil edilen ülke setinde Arnavutluk, Şili, Gürcistan, Moğolistan, Fas, Pakistan, Tayland ve Zambia bulunmaktadır. Bahse konu verilerde uygulanan artık veri teşhisleri; panel veri setinde uygulanacak olan Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal etki regresyon analizlerini etkileyecek seviyede heteroskedastisite, otokorelasyon ve varyans enflasyonu bulunmadığını işaret etmektedir. Sargan-Hansen testinin sonuçlarına göre Rassal Etki analiz sonuçları, Robust Pooled OLS sonuçları ile aynı tutarlılıktadır.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Temel hukuki haklar seviyesi üzerinde kadın girişimcilik ekosistemini şekillendiren başat değişkenlerin bölgesel diplomasi faktöründen etkilendiği varsayımı altında, örneklemdeki AB üyesi olmayan ülkeler bir grupta ($AB=0$) toplanmış olup, bahse konu ülkelerin veriseti üzerinde Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal Etki analizleri düzenlenmiştir (*bkz. Tablo 2*). Analizlere uygulanan Sargan-Hansen testinin sonuçlarına göre; tutarlılık ve verimlik açısından Robust POLS ile Rassal Etki sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Bu bağlamda, Rassal Etki sonuçları temel bulgular olarak baz alınmış ve değerlendirmeler bu sonuçlar üzerine derlenmiştir. Rassal Etki analiz çıktıları göstermektedir ki, AB üyeliğinin mevcudiyetinin olumsuz ($AB=0$) olduğu durumda; kadın ekosistemini belirleyen değişkenlerden yalnızca kendi işine sahip kadın sayısı ($p < 0.01$) ile kişi başına düşen GSYH ($p < 0.01$) temel hukuki haklar seviyesinde istatistiksel anlamda bir etkiye sahiptir. Kendi işine sahip kadın sayısındaki 0.412 birimlik bir artış, temel haklar seviyesinin de 1 birim azalışa sebebiyet vermektedir. Fakat, aksine; kişi başı GSYH'daki 2.307 birimlik artış gerçekleşmesi durumunda temel haklar seviyesinde de 1 birimlik artış gerçekleşmektedir. Zamansal değişim ve muhtemel istatistiki şokları ölçmesi adına eklenen yıl kukla değişkenleri, 2018 yılında temel hukuki haklar seviyesindeki 1 birimlik artışın 0.744 birimlik kısmının 2018 yılına özel ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.01$) şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 3. Örneklemdeki Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Panel Veri Analiz Sonuçları³

Değişkenler	(1) Robust POLS	(2) Sabit Etki	(3) Rassal Etki
Kendi İşine Sahip Kadın Sayısı	0.563 (0.498)	2.218 (1.469)	0.563* (0.310)
İltica Ülkesine Göre Mülteci Nüfusu	0.0433 (0.130)	0.411* (0.140)	0.0433 (0.115)
Ortalama Eğitim Görme Süresi	-0.0119 (0.342)	-4.842 (5.899)	-0.0119 (0.412)
Kişi Başı GSYH	0.535** (0.216)	5.754 (3.587)	0.535*** (0.0485)
2015.year	-0.00186 (0.0788)	-0.0177 (0.0321)	-0.00186 (0.0172)
2016.year	-0.0169 (0.0818)	-0.0495 (0.0547)	-0.0169 (0.0217)
2017.year	-0.301 (0.233)	-0.505 (0.347)	-0.301 (0.305)
2018.year	0.697*** (0.227)	0.448 (0.332)	0.697** (0.302)
2019.year	-0.0598 (0.105)	-0.341* (0.134)	-0.0598 (0.0427)
2020.year	-0.0341 (0.0873)	-0.163** (0.0305)	-0.0341* (0.0205)
2021.year	-0.0741 (0.103)	-0.412* (0.134)	-0.0741* (0.0427)
2022.year	-0.0845 (0.120)	-0.517* (0.175)	-0.0845 (0.0543)
Sabit Değer	0.487 (0.332)	1.792 (3.146)	0.487 (0.357)
Gözlem	36	36	36
R-squared	0.730	0.729	
Örneklem Boyutu (Ülke)	4	4	4

³ Robust standart hatalar parantez içinde belirtilmiştir. Analize dahil edilen ülke setinde Danimarka, Estonya, Almanya ve Romanya bulunmaktadır. Bahse konu verilerde uygulanan artık veri teşhisleri; panel veri setinde uygulanacak olan Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal etki regresyon analizlerini etkileyecek seviyede heteroskedastisite, otokorelasyon ve varyans enflasyonu bulunmadığını işaret etmektedir. Sargan-Hansen testinin sonuçlarına göre Rassal Etki analiz sonuçları, Robust Pooled OLS sonuçları ile aynı tutarlılıktadır.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Bahse konu, temel hukuki haklar seviyesi üzerinde kadın girişimcilik ekosistemini belirleyen önemli değişkenlerin bölgesel diplomasi faktöründen etkilendiği varsayımı olduğunda, örneklemdeki AB üyesi olan ülkeler bir grupta ($AB=1$) toplanmış olup, bu ülkeler özelinde Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal Etki analizleri düzenlenmiştir (*bkz. Tablo 3*). AB üyesi olmayan ülkelerin oluşturduğu grupta gözlemlendiği gibi, bu grupta da uygulanan Sargan-Hansen testinin sonuçlarına göre; tutarlılık ve verimlik açısından Robust POLS ile Rassal Etki sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu sebeple, Rassal Etki analiz sonuçları çerçevesinde değerlendirmeler yapıp, bulgular raporlanmıştır. Rassal Etki analiz çıktıları göstermektedir ki, AB üyeliğinin mevcudiyetinin olumlu ($AB=1$) olduğu durumda; kadın ekosistemini belirleyen değişkenlerden yalnızca kendi işine sahip kadın sayısı ($p < 0.1$) ile kişi başına düşen GSYH ($p < 0.01$) temel hukuki haklar seviyesinde istatistiksel anlamda bir etkiye sahiptir. Kendi işine sahip kadın sayısındaki 0.563 birimlik artış, temel haklar seviyesinde 1 birim artışla sonuçlanmaktadır. Bahse konu, kişi başı GSYH'daki 0.535 birimlik artış ise temel haklar seviyesinde de 1 birimlik artışa sebebiyet vermektedir. Zamansal değişim ve muhtemel istatistiksel şokları ölçmesi adına eklenen yıl kukla değişkenleri, 2018 yılında temel hukuki haklar seviyesindeki 1 birimlik artışın 0.697 birimlik kısmının 2018 yılına özel ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.05$) olduğunu göstermiştir. Lakin aksi şekilde; 2020 yılındaki 0.0341 birimlik artışın 2020 yılı özelinde ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.1$), 2021 yılındaki 0.0741 birimlik artışın 2021 yılına özel ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.1$) biçimde, sözü edilen yıllar bazında birer birimlik temel hukuki haklar seviyesinde azalışa sebebiyet verdiği tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra; her ne kadar Rassal Etki modeli en tutarlı sonuçları veriyor olsa da; faktörlerin ülkeler üzerindeki etkilerini ülke bazlı değişmeksizin ortak etki olarak varsayan Sabit Etki modeline (Gujarati, 2004) göre; iltica ülkesine göre mülteci nüfusunun ($p < 0.1$) temel hak seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile; iltica eden mülteci nüfusundaki 0.411 birimlik bir artış, ilgili ülkedeki temel hak düzeyini 1 birim arttırmaktadır. Bu bağlamda; AB üyesi ülkelerin bölgesel diplomasilerinden ötürü taşıdıkları ortak finansal ve hukuki ortamda; Sabit Etki modelinin geçerliliği makul görülebilmektedir. Bu kapsamda da; AB üyesi ülkelerin aldıkları göç sonucu, genel anlamda temel haklar seviyesinde gelişim gösterdikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde; AB üyesi ülkelerdeki ortak finansal ve hukuki ortam göz önünde bulundurulduğunda; zamansal değişimi ölçen kukla değişkenler göstermektedir ki; 2019 ($\beta = -0.341, p < 0.1$), 2020 ($\beta = -0.163, p < 0.05$), 2021 ($\beta = -0.412, p < 0.1$) ve 2022 ($\beta = -0.517, p < 0.1$) yıllarında bahse konu ülkelerin temel haklar seviyesinde

düşüşe yol açan bir şok meydana gelmiştir. İstatistiksel anlamlılık seviyesi en yüksek olan şokun 2019 yılında gerçekleşmiş olması; 2018 yılındaki şoku öncü şok (olayın meydana gelmesinin sinyallerini veren şok) ve 2020, 2021, 2022 yıllarındaki şokları ise artçı (ilk olayın etkisinin zamansal olarak devam ettiğini gösteren) şoklar olarak değerlendirmeye uygun kılmalıdır. Lakin, unutulmamalıdır ki bu şokların birbirinden bağımsız şekilde ama birbirlerini etkileyecek düzeyde şoklar olarak gerçekleşmiş olma ihtimali de bulunmaktadır.

Sonuç olarak gerçekleştirilen Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal etki regresyon bulguları göstermektedir ki; kadın girişimcilik ekosistemi faktörlerinin AB üyeliği durumuna göre hukuki temel haklar seviyesine etkiler değişkenlik göstermektedir. Sözü edilen etkenlerden ortalama eğitim süresi yalnızca örneklemdeki tüm ülkeler göz önünde bulundurulduğunda istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Sosyoekonomik düzeyi temsilen analize dahil edilen kişi başına düşen yıllık ortalama GSYH faktörü ise, AB üyesi olma durumu fark etmeksizin örneklemdeki her ülke için temel hak seviyesinin yükselmesinde istatistiksel olarak etkili bir faktördür. İltica eden mülteci nüfusunun yalnızca AB üyesi ülkelerde temel hak düzeyinin gelişmesine sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Bahse konu kendi işine sahip kadın sayısı olduğunda ise; AB üyesi olmayan ülkelerde bu sayının artması ile temel hak seviyesinin azaldığı, fakat; AB ülkesindeki ülkelerde sayının artmasının temel hak seviyesinde de artış ile sonuçlandığı belirlenmiştir. Bu bağlamda; *Hipotez 1* yalnızca AB üyesi olmayan ve AB üyesi olan olarak gruplandırılmış iki örneklemde kabul edilmiş, *Hipotez 2* yalnızca AB üyesi ülkelerde kabul edilmiş, *Hipotez 3* yalnızca genel düzeyi gösteren örneklemde kanıtlanmış, *Hipotez 4* üç örneklemde de ispatlanmış, *Hipotez 5* ise her bir örneklem grubu tarafından onaylanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Almanya, Arnavutluk, Danimarka, Estonya, Fas, Gürcistan, Moğolistan, Pakistan, Romanya, Şili, Tayland ve Zambia olmak üzere 12 ülkeden oluşan örneklemde, 2014-2022 yılları arasında geçen 9 yılı kapsayan veri setinde gerçekleştirilen Kesitsel Panel Veri Analiz modellerinden Robust POLS, Sabit Etki ve Rassal etki regresyonları; kadın girişimcilik ekosistemindeki faktörlerin temel hukuki haklar seviyesinin üzerindeki etkisinin, AB üyeliği ve bölgesel diplomasi dinamiklerine bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir. Bulgular ışığında ülkelerin eğitim düzeyine, sosyoekonomik durumuna, kadın girişimcilerin finansal ekosistemdeki sayısına ve bireylerin hukuki statüsüne (mülteci, sığınmacı veya vatandaş) ilişkin göç etkenlerine binaen; temel hak düzeyinin farklı bağlamlarda farklı etkilere maruz

kaldığı tespit edilmiştir. Bahse konu bulguların, ilgili literatür ile anlamlı şekilde ilişkili olduğu kanısına varılmıştır.

Bu bağlamda, ülkedeki eğitim düzeyinin temel haklar seviyesinde olumlu bir artış sağlamasındaki sebep; eğitim seviyesinin artması ile bireylerin hukuki haklar konusunda farkındalığını artması ve toplum genelinde daha güçlü bir hak talebi kültürü oluşmasına zemin hazırlamasıdır. Keza; Minniti ve Naudé, yaptıkları çalışmada eğitim düzeyinin yükselmesinin kadınların iş gücüne katılımını ve girişimcilik fırsatlarını artırdığına dair deliller sunmuştur. Bununla birlikte ekonomik kalkınmanın, devletlerin hukuki altyapılarını iyileştirmelerine olanak sağladığına ve bireylerin ekonomik faaliyetlerini daha güvenli bir ortamda gerçekleştirmelerine imkan tanıdığına değinmişlerdir (Minniti ve Naudé, 2010). Benzer şekilde Acemoğlu ve Robinson, ekonomik kalkınmanın hukuki ve siyasi kurumları iyileştirerek toplumun genel refahına katkıda bulunduğunu savunmakta (Acemoğlu ve Robinson, 2012); Barro ve Lee (2013) ise eğitim süresinin artması ile ülkedeki ekonomik büyümenin ve kurumsal gelişimin ilerlediğini belirtmektedir. Bu kapsamda, kadın girişimciliğinin temel faktörlerinde eğitim düzeyinin artması ile ilgili ülkedeki temel hak seviyesinde de kalkınma gözlemlenmektedir.

Kadın girişimcilik ekosisteminin kümülatif finansal ekosistemdeki boyunu belirleyen bir diğer etken olan kendi işine sahip kadın sayısı söz konusu olduğunda ise, AB üyesi olmayan ülkelerde kadın girişimcilerin karşılaştığı hukuki ve yapısal engellerin, girişimcilik faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini zorlaştırdığı bilinmektedir. Bu konuda Brush ve arkadaşları, bahse konu ülkelerdeki kadın girişimcilerin kendi işlerini kurmaları için gereken finansal fonlara erişiminin kısıtlı olduğunu ve kadın girişimciye karşı toplumda mevcut olan önyargı sonucu hukuki sistemdeki kapsayıcı hak eksikliğinin ülkelerdeki temel hak seviyesini düşürdüğünü vurgulamaktadır (Brush vd., 2009). Bu ülkelere kıyasla, AB üyesi ülkelerdeki kadın girişimcilerin bölgeye has ticari anlaşmalar ve ortak hukuki standartlar sayesinde, finansal ekosistemde daha güvenilir ve destekleyici bir ortama sahip oldukları aşikardır. Keza Kelley ve arkadaşları, AB ülkelerindeki kadın girişimciliğinin gelişiminin, hukuki koruma ve toplumsal destek mekanizmaları ile doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Kelly vd., 2015). Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Kadın Birimi, kadın girişimciliğinin gelişiminin, güçlü hukuki altyapılar ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarıyla desteklenmesi gerektiğini belirterek eşitli teşviklerde bulunmaktadır (UN Women, 2020).

İltica eden mülteci nüfusu söz konusu olduğunda göçmenlerin, iltica ettikleri ülkedeki emek sermayesinde artış sağlaması ile kadın girişimcilik ekosisteminde önemli bir etken olarak görüldüğü bilinmektedir. Bu bağlamda göç, AB ülkelerinde ekonomik büyümeyi destekleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Göçmenlerin entegrasyonu, hem iş gücü piyasasına hem de toplumun genel refah seviyesine katkıda bulunması ile hukuki temel haklar seviyesinin gelişmesine olanak tanıdığını öne süren Dustmann ve arkadaşları, bahse konu durumun yalnızca güçlü hukuki altyapıların mevcut olduğu ve göçmenler için aile entegrasyon politikalarının etkin olduğu ülkelerde görülebildiğini dile getirmektedir (Dustmann vd., 2017). Benzer şekilde Hatton, AB'nin göç yönetimi politikalarının, temel hakların gelişimi açısından önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Hatton, 2020).

Araştırmanın bulgularında gözlemlenen 2019-2022 yılları arasında temel hukuki haklar seviyesinde düşüşlere neden olan zamansal şoklar, özellikle AB üyesi ülkelerde gözlemlenmiştir. Bahse konu ülkelerdeki zamansal şoklar, genellikle ekonomik veya siyasi krizler, pandemiler ya da toplumsal huzursuzluklar gibi ani ve öngörülemeyen olaylarla ilişkilendirilmektedir. 2019-2022 yılları arasında gözlemlenen şoklar, ilgili literatürde COVID-19 pandemisi ve Avrupa'da yaşanan ekonomik durgunluk gibi faktörlerle açıklanmaktadır. Özellikle COVID-19 pandemi döneminde, küresel çapta finansal ekosistemde küçülme kaydedilmiş ve bu durum, kadın girişimcilik ekosistemi üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2021 yılında yayınladığı rapora göre, kriz dönemlerinde, kadınların girişimcilik faaliyetleri genellikle daha fazla risk altına girmekte ve bu yüzden hukuki temel hakların gelişimi olumsuz etkilenmektedir. Rapora göre, özellikle kadın girişimcilerin yoğun olduğu perakende, turizm, yeme-içme ve hizmet sektörleri pandemi sırasında büyük kayıplar yaşanmış ve bu yüzden; kadın girişimciler ekonomik güçlerini kaybederek hukuki açıdan daha kırılgan hale gelmiştir (UNDP, 2021). Bloom ve arkadaşları, bahse konu riskleri pandemi süresince kadınların ev içi sorumluluklarının artmasına, kadın iş gücüne katılım oranlarının düşmesine ve kadın girişimciler için fırsat eşitliğinin gerilemesi ile temel haklarında kısıtlanmasına bağlamıştır (Bloom vd., 2021). Pandemi sonrası ekonomik kriz döneminin başlangıcı olan 2021 yılında gerçekleşen; küresel tedarik zinciri sorunları, enerji fiyatlarındaki artış ve enflasyon, Avrupa ekonomilerini zorlayan başlıca faktörler olmuştur. Bu ekonomik baskılar, kadın girişimciler için finansmana erişimi daha da zorlaştırmış ve girişimcilik faaliyetlerini baskı altına almıştır (OECD, 2021). Bahse konu dönemde, sağlık önlemleri adına alınan önlemler, sosyal politikaların ikinci plana atılmasına sebep olmuş ve AB ülkelerindeki sosyal politika kısıtlamaları, hukuki temel hakların gerilemesine neden olmuştur

(European Commission, 2022). 2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşından ötürü Avrupa’da gerçekleşen enerji krizi, Avrupa’da enerji fiyatlarının hızla yükselmesine yol açmış ve birçok ülkede ekonomik kriz etkisi yaratmıştır. Bu, özellikle küçük işletmeleri ve kadın girişimcileri, artan maliyetler nedeniyle daha savunmasız hale getirmiştir (International Energy Agency, 2022). Bununla birlikte; savaş nedeniyle Avrupa’ya gelen mülteci nüfusundaki artış, bazı Avrupa ülkelerinde entegrasyon sistemlerini zorlamış ve hukuki altyapılarda baskılara yol açmıştır. Bu durum, kadın girişimciliği destekleyen politikaların uygulanabilirliğini sınırlamıştır.

Kadın girişimcilik ekosisteminin temel hukuki haklarla olan ilişkisi, eğitim, ekonomik kalkınma, göç ve kriz dönemlerindeki şoklar gibi faktörlerle doğrudan bağlantılıdır. Çalışmanın sonuçları, bu ekosistemin gelişimine yönelik politikaların bölgesel farklılıklar ve kriz dinamikleri göz önünde bulundurularak tasarlanması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, kadın girişimciliğini desteklemek ve temel hukuki haklar seviyesini artırmak için öneriler aşağıda sıralanmıştır.

- Kadınlara yönelik girişimcilik eğitimleri, liderlik programları ve mesleki beceri kursları düzenlenmelidir.
- STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanlarında kadınların katılımını artırmaya yönelik burs programları ve teşvikler sağlanmalıdır.
- AB ve uluslararası kuruluşların desteğiyle, eğitim materyallerine dijital erişimi artırmaya yönelik projeler geliştirilmelidir.
- Kadın girişimciler için düşük faizli krediler, hibeler ve mikrofinans programları oluşturulmalıdır.
- Kadın girişimcilere yönelik kamu-özel sektör iş birlikleri teşvik edilerek, risk sermayesi ve melek yatırımcı ağlarına erişimleri kolaylaştırılmalıdır.
- AB üyesi olmayan ülkelerde, uluslararası kalkınma bankalarının desteğiyle kadın girişimciler için fonlar oluşturulmalıdır.
- Pandemi, ekonomik durgunluk ve enerji krizleri gibi dönemlerde kadın girişimcilere yönelik vergi indirimleri ve işletme destekleri sağlanmalıdır.
- Kadınların iş gücüne katılımını artırmak için çocuk bakım hizmetlerine erişimi kolaylaştıracak sübvansiyonlar ve teşvikler sunulmalıdır.
- Kriz durumlarında kadın girişimcilere yönelik hukuki danışmanlık ve destek programları uygulanmalıdır.

- Göçmen kadınların girişimcilik ekosistemine katılımını sağlamak için özel teşvikler ve destek programları oluşturulmalıdır.
- AB üyesi olmayan ülkelerde de göçmen entegrasyonunu destekleyecek hukuki ve sosyal politikalar geliştirilmeli, bu ülkelerde kadın girişimciliği teşvik etmek için uluslararası iş birlikleri artırılmalıdır.

Bahse konu önerilerin hayata geçirilmesi ve finansal sisteme entegre edilmesi durumunda, kadın girişimcilik ekosisteminin hem ülkenin hem de ailenin sosyoekonomik kalkınmasında sürdürülebilir bir etkisi olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
- Ahrens, J. P., Landmann, A., & Woywode, M. (2015). Gender preferences in the CEO successions of family firms: Family characteristics and human capital of the successor. *Journal of Family Business Strategy*, 6(2), 86–103.
- Barro, R. J., & Lee, J. W. (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of Development Economics*, 104, 184–198.
- Betts, A., Bloom, L., Kaplan, J., & Omata, N. (2017). *Refugee economies: Forced displacement and development*. Oxford University Press.
- Bloom, N., Fletcher, R., & Yeh, E. (2021). The impact of COVID-19 on gender equality. *National Bureau of Economic Research*.
- Boudreaux, C. J., & Nikolaev, B. (2018). Shattering the glass ceiling? How the institutional context mitigates the gender gap in entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 33(6), 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.07.002>
- Brieger, S. A., & Gielnik, M. M. (2020). Understanding the gender gap in immigrant entrepreneurship: A multi-country study of immigrants' embeddedness in economic, social, and institutional contexts. *Small Business Economics*, 56, 1007–1031.
- Brush, C. G., de Bruin, A., & Welter, F. (2009). A gender-aware framework for women's entrepreneurship. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 1(1), 8–24.
- Chatterji, A., Glaeser, E. L., & Kerr, W. R. (2013). Clusters of entrepreneurship and innovation. *Innovation Policy and the Economy*, 14(1), 129–166.
- Christopherson Puh, K. M., Yiadom, A., Johnson, J., Fernando, F., & Gruet, L. (2024). Legal rights: Women's economic empowerment. In *Gender equality and economic development in Sub-Saharan Africa* (Chap. 12). International Monetary Fund. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9798400246968/CH012.xml>
- Dumas, C. (1992). Integrating the daughter into family business management. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(4), 41–56.
- Dustmann, C., Schönberg, U., & Stuhler, J. (2017). Labor supply shocks, native wages, and the adjustment of local employment. *Quarterly Journal of Economics*, 132(1), 435–483.
- European Commission. (2022). *Social policy responses to the economic crisis*. European Commission.

- Farber, R., & Klein, M. (2021). Gender disparities in startup funding. *European Economic Review*.
- Freedom House. (2023). *Freedom in the world 2023*. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2023>
- Gadomska-Lila, K., & Ścibior-Butrym, A. (2023). Understanding the role of sociocultural influences on entrepreneurial activities: A study of Ukrainian women war refugees in Poland. *European Management Studies*, 21(4), 81–108.
- Gittins, D. (2011). *Aile sorgulanıyor*. Pencere Yayınları.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics* (4th ed.). McGraw-Hill Companies.
- Haggard, S., & Tiede, L. (2011). The rule of law and economic growth: Where are we? *World Development*, 39(5), 673–685.
- Hatton, T. J. (2020). Asylum migration to the developed world: Persecution, incentives, and policy. *Journal of Economic Perspectives*, 34(1), 75–93.
- International Labour Organization. (2020). *Women at work: Trends 2020*. <https://www.ilo.org>
- International Energy Agency. (2022). *The energy crisis in Europe: Implications for SMEs and economic growth*. IEA.
- İnsan Hakları Derneği. (2025, May 21). *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*. <https://www.ihd.org.tr/insanhaklari-evrensel-beyannames/>
- Jamali, D. (2009). Constraints and opportunities facing women entrepreneurs in developing countries: A relational perspective. *Gender in Management: An International Journal*, 24(4), 232–251.
- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435–464.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *World Bank Policy Research Working Paper No. 5430*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1682130>
- Kelley, D. J., Singer, S., & Herrington, M. (2015). *Global entrepreneurship monitor 2015/16 report*. Babson College.
- Landman, T. (2005). *Protecting human rights: A comparative study*. Georgetown University Press.
- Minniti, M., & Naudé, W. (2010). What do we know about the patterns and determinants of female entrepreneurship across countries? *European Journal of Development Research*, 22(3), 277–293.

- OECD. (2020). *Women at work: Trends 2020*. OECD Publishing.
- OECD. (2021). *The role of SMEs and entrepreneurship in global recovery*. OECD Publishing.
- Orozco Collazos, L. E., & Botero, I. C. (2024). Women ownership as a form of leadership: The role of context in understanding its effects on financial performance. *Journal of Business Research*, 78, 1–10.
- Overbeke, K. K., Bilimoria, D., & Perelli, S. (2013). The dearth of daughter successors in family businesses: Gendered norms, blindness to possibility, and invisibility. *Journal of Family Business Strategy*, 4(3), 201–212.
- Poza, E. J., & Messer, T. (2001). Spousal leadership and continuity in the family firm. *Family Business Review*, 14(1), 25–36.
- Powell, G. N., & Eddleston, K. A. (2013). Linking family-to-business enrichment and support to entrepreneurial success: Do female and male entrepreneurs experience different outcomes? *Journal of Business Venturing*, 28(2), 261–280.
- Reuters. (2024). *Women entrepreneurs and access to financial resources*.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Knopf.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217–226.
- UN Women. (2020). *Women's entrepreneurship and economic empowerment: A policy brief*.
- UNDP. (2021). *The impact of COVID-19 on women's economic empowerment*. United Nations Development Programme.
- UNDP. (2021). *Human development report 2021/22: Uncertain times, unsettled lives—Shaping our future in a transforming world*. United Nations Development Programme.
- UNESCO. (2021). *Gender equality in education: Progress and challenges*.
- UNHCR. (2022). *Refugees and entrepreneurship*. United Nations High Commissioner for Refugees.
- Welter, F., Smallbone, D., Aculai, E., Isakova, N., & Schakirova, N. (2014). The role of contextual factors in the development of entrepreneurship. *Comparative Economic Studies*, 56(4), 588–608.
- World Bank. (2023). *Women entrepreneurs and economic development*.
- World Bank. (2025). *Entrepreneurship survey and database*.
<https://www.worldbank.org/en/programs/entrepreneurship>
- World Justice Project. (2025). *Factors of the rule of law*.
<https://worldjusticeproject.org/ourwork/research-and-data/factors-rule-law>

Yunus, M. (2007). *Creating a world without poverty: Social business and the future of capitalism*. PublicAffairs

Etik Kurul İzni	<i>Bu alışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) zerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.</i>
Çatışma Beyanı	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar atışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar atışması bulunmadığını beyan eder.</i>
Destek ve Teşekkür	<i>alışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>